

DIE ROL VAN DIE VROU IN DIE VOORTSETTING VAN DIE ANGLO-BOEREOORLOG MET SPESIALE VERWYSING NA DIE ORANJE-VRYSTAAT

Dr. EJJ Truter*

Summary

The treatment received by the civilians from the British military during the Anglo-Boer War was an important facet of the war. Although Boer women actively participated in the Boer war effort, they were regarded as civilians. They honoured their obligations to the Boer war effort and met their responsibilities with fortitude.

The impact of the brutal methods employed by the British army was devastating. It was, in fact, counter productive and the Boer woman developed an unyielding belief in a holy cause outside her difficult circumstances. The women became the most vociferous element in the population and by their very presence encouraged the men to persist in the struggle. Her adverse circumstances, notably towards the end of 1901, was a contributing factor in the eventual termination of the war.

Who was the Boer woman? Was she, according to Kitchener, "a type of savage with a thin white veneer, produced by generations of wild lonely life"? She was, in fact, of the first post-pioneer generation, without any significant schooling, unsophisticated, notably in the rural parts, but intensely attached to the South African soil - "the native growth of the veldt" - and committed to an Old Testament religious experience. In short, the Boer cause had become a Boer religion, adversity had converted their political creed into a religious faith.

DIE ANGLO-BOEREOORLOG VERANDER DIE ROL VAN DIE AFRIKANERVROU

Geen ander gebeurtenis was so lotsbepalend vir die Afrikaner soos die Anglo-Boereoorlog nie. Die oorlog het 'n beslissende invloed op die Afrikaner se denke oor homself en sy plek in die wêreld gehad. Die behandeling wat die burgerlike bevolking van die Britse militêre owerhede ontvang het, is 'n belangrike faset van die oorlog, want nie net het dit die verloop van die stryd bepaal nie, maar het dit nagevolge op Suid-Afrikaanse en Britse verhoudinge gehad lank nadat die laaste skoot van die oorlog geskiet is.

* Eenheid vir Taalfasilitering en Taalbemagtiging, UOVS.

Vroue in die republieke, al het hulle hulp en inligting ten behoewe van die Boere-oorlogspoging verskaf, is beskou as burgerlikes. In die republieke was slegs weerbare seuns en mans tussen die ouderdom van sestien en sestig krygsplichtig. Die republieke was gekant teen die deelname van vroue aan die oorlog. Dat Hendrina Joubert haar eggenoot, generaal PJ Joubert, na die Natalse front vergesel het, en dat ten minste 50 Boerevroue en kinders aanwesig was in generaal PA Cronje se laer by Paardeberg, was die uitsondering (Pretorius 1991:325; Breytenbach 1969:424). Die getuienis dat Boerevroue wel die wapen opgeneem het, is hoogs uitsonderlik (Raal 1937:1-160). Enkele Boerevroue in Pretoria was wel behulpsaam met spioenasiebedrywighede (Brandt 1913:69-131).

Nie net Britse burgerlikes is deur die oorlog in die stellingsfase geraak nie, ook republikeinse families is omtrent onmiddellik gekonfronteer met 'n radikale verandering in lewenswyse. Die groter verantwoordelikheid wat die Boerevrou in die dorp en veral op die platteland moes dra, is teweeggebring deur 'n afwesige vader op kommando. Dat die broodwinner na die eerste veldslae kon sneuwel, of gewond of ongeskik gelaat is vir verdere aktiewe deelname aan die oorlog, of as krygsgevangene uit die land gestuur kon word na een van die Britse dominiums, dit alles moes sy verantwoordelik hanteer. Behalwe dat die plattelandse vrou die juk van die boerderybedrywighede op haar moes neem, en die toenemende negatiewe gesindheidsverandering van plaaswerkers moes hanteer, was sy selfs "[d]ie vroulike skoemaker, veedrywer en boer" (Schikkerling 1964:171). Sy was in die meeste gevalle die Boerekommissariaat ter wille gewees, het die gewondes verpleeg en was in die dorp verantwoordelik vir die organisasie van noodleniging vir die families van behoeftige burgers. Sy moes so ver moontlik omsien na die skoolbedrywighede van haar kinders in die afwesigheid van skole wat gesluit het vir die duur van die oorlog. Kortom, die vrou wat op die plaas agtergebly het, het die belangrikste onderskragingsfaktor op geestelike en materiële gebied geword.

Sedert Februarie 1900, toe die Britse leër die republikeinse grondgebied betree het, is die eerste plaashuise sporadies afgebrand. Met die verlies van die republikeinse hoofstede het die Boeremagte hul gewend tot guerilla-oorlogvoering. Teen die helfte van 1900 het plaasverbranding die standaard strafmaatreël geword wanneer kommunikasieverbindings van die Britse leër verniel of treine aangeval is (Spies 1977:110; *The Bloemfontein Post*, 16-7-1900; *Coherent Gazette*, 21-6-1900). Lord Roberts, die Britse militêre bevelhebber, se woorde in September 1900 dat "[u]nless the people generally are made to suffer for misdeeds of those in arms against us the war will never end". (Spies 1977:112), bewys dat strafmaatreëls die modus operandi geword het wat die lewe van die Boerevrou en kind drasties sou aarnaak. Die impak hiervan op die vrou se gemoed het haar hele wese aangetas en die argwaan wat sy jeens die onregverdige, hartelose veroweraar begin koester het,

het 'n wesentliche faktor geword in die verlenging van die oorlog. **The Bloemfontein Post** het aan die begin van 1901 hiervan melding gemaak en inderdaad beweer "that the bitterness of these women strengthened the resolution of the fighting Boers (**The Bloemfontein Post**, 16-3-10-1).

Teen November 1901 is ten minste 30 000 plaashuise verbrand en vernietig in 'n grootskaalse, sistematiese en meedoënlose vernietigingstog in die voormalige republieke. Daarby het die lot van Bothaville in die Oranjerivierkolonie (soos die voormalige Oranje-Vrystaat na die Britse anneksasie vernoem is), wat tot op die grond afgebrand is, ook 26 ander Vrystaatse dorpe getref, bo en behalwe dié in Transvaal (Spies 1977:120,176).

Die Boeregesinne op die platteland is die felste getref deur die verskroeiende beleid. Families wat die Engelse goedgesind was, is aanvanklik toegelaat om verblyf in die dorpe te vind, terwyl dit geweier is aan families van burgers op kommando. "Kindly explain to them", het generaal sir Archibald Hunter (wat in die noordwestelike Vrystaat geopereer het) aan 'n ondergeskikte verduidelik, "that the remedy lies in their hands and that when their men surrender to you unconditionally these restrictions will be removed [...]. There now remains to the inhabitants only two alternatives, either to see their families starve and their homes laid waste or to submit" (Spies 1977:122,125).

Om die Boerevrou en kind te gebruik as hefboom om die Britte se gestelde doelwit te bereik, het makliker geword aangesien die Boeremagte onmagtig was om dit te verhoed. Vir generaal Louis Botha, die bevelvoerder van die Boeremagte in die Transvaal, wat die verantwoordelikheid op hom inoes neem vir Boerevroue en kinders wat Roberts vanaf die helfte van 1900 sporadies na die boerelinies gestuur het, was dit duidelik dat dit 'n blatante poging was "to revenge the determination of myself and my burghers to persevere in the struggle upon our wives and children" (Spies 1977:137). Die simpatie en die propaganda-voordeel wat die republieke sou verkry indien hierdie vroue en kinders na Europa gestuur wou word, was een van die redes wat Roberts genoop het om eerder alternatiewe maatreëls te probeer. Die primêre rede was egter dat die tipe afdreigingsmetode eenvoudig oneffektief was.

In sy opgetekende herinneringe meld generaal Ben Viljoen, wat in die Transvaal geopereer het, watter onuitwisbare indruk dit op hom gemaak het dat, ten spyte van die bittere koue en die ontberinge, hierdie ontwortelde haweloses die Vierkleur (die Transvaalse vlag) laat wapper het uit die oop treintrokke en die Transvaalse Volkslied gesing het (Viljoen 1902:111; Neethling 1938: 53-4; Badenhorst, 1923:293). Hy het na die eerste terugslae in Natal van die gedemoraliseerde burgers huis toe gestuur, wel wetende dat "the scorn and derision

to which they would be subjected by their wives and sisters would soon induce them to take up arms again and to fulfil their duties" (Viljoen 1973:44; sien ook Burger 1936:78; Raath & Louw 1992:3) (Herinneringe JM Gouws, 25-6)).

Die Britse oorlogskorrespondent van *Times History* het beweer dat Roberts se maatreëls "[was] not a measure calculated to bring [the war] to an early end; for the women [...] were the most irreconcilable element in the population and by their presence encouraged the men to persist in the struggle" (Amery IV:393). Hierdie refrain sou hierna meermale voorkom en sou 'n gedugte element vorm in die gang van die Boereoorlogspoging.

DIE BOEREVROU WORD 'N GEDUGTE TEENSTANDER

Met die ontvolkingproses van die platteland moes die Transvaalse en Vrystaatse dorpieë die groot getalle vlugteling akkommodeer (Marquard 1967:106; Hobhouse 1902:56-7). Die meeste vroue en kinders is egter net daar op die veld aan die genade van die elemente oorgelaat (Hobhouse 1924:25). Sommige het na vriende in die Kaapkolonie gevlug, ander het 'n toevlug op ander plase of by swart krale gevind, terwyl van die hawelose vroue hul weer georganiseer het in laers met tot 80 waens waar ower mans vir hul veiligheid verantwoordelik was (Postma 1925:30 (Verklaring J le Roux)). Aanvalle deur vyandelike swartes het van die laers opgebreek. Generaal Ben Viljoen het vroue teëgekomp wat in grotte geskuil het, of in die ruïnes van hul afgebrande wonings (Viljoen 1973:125,235; sien ook Schoeman 1999:87 (Dagboekinskrywing RB Pott 31-12-1900)). Sommige Boerevroue en hul kinders, soos onder andere die eggenote van generaal De la Rey, het al trekkende en vlugende van standplek verskuif en het op dié wyse vir die duur van die oorlog in die ontoeganklike dele van Wes-Transvaal aan die Engelse kolonne ontkom (De la Rey 1903; Raath & Louw 1993:40). Soms het die Boerevroue mielies aangeplant en bewerk in hierdie onherbergsame gebiede wat 'n burger laat opmerk het: "Dat is de geest die Khaki nu drie jaar lang het hoofd geboden heeft en die hij [...] nog niet heeft kunnen knakken" (Oberholster 1978:390 (Dagboekinskrywing 27-5-1902)).

Die eerste konsentrasiekamp vir hawelose Boerevroue en kinders in Mafeking, opgerig in Julie 1900, is gevolg deur 34 ander kampe vir blankes in die voormalige republieke, en enkele vir gedeporteerdes in Natal en in die Kaapkolonie. Teen September 1901 het hul inwonertal gegroei tot ongeveer 110 000, die meerderheid daarvan kinders (Hobhouse 1902: Appendix B Summary 1).

Die gesig van hierdie ontwortelde Boerefamilies wat hy in Edenburg op pad na Port Elizabeth gesien het, het 'n onuitwisbare indruk op 'n Britse siviele adellike gelaat. "Their things were done up in bundles and battered tin boxes [...]. Most of them had been crying. There were mere girls and women so old that I wondered that they could be moved. Very many of them had children in arms and there were several who it was plain were near their confinement. There was one magnificently handsome woman [...]. I have never seen so much hatred in a woman's face before" (Curtis 1951:149).

Dat die persepsie algaande by die Britse opperbevelhebbers posgevat het dat dit eintlik die Boerevrou is wat onversetlik bitter was, dat sy meer onversoenlik as die mans was en dat dit juis sy was wat geweier het om van haar republikeinse vryheid afstand te doen, het 'n skrikwekkender en ernstiger fase van die oorlog ingelei (Spies 1977:153). Dit het niks goeds vir die oorlogssituasie oor die algemeen in Suid-Afrika en die Boerevrou in die besonder ingehou nie. Die Britse militêre organisasie is al meer in werking gestel om hierdie gees van verzet te vernietig.

Dat die held van Khartoum, Horatio Kitchener - "severe taskmaster with a harsh and unsympathetic manner [who used] very drastic methods of dealing with civil affairs" - aan die einde van November 1900 die Britse opperbevelhebber geword het in die plek van Roberts, het die oorlogssituasie 'n ernstiger wending gegee. Sy dreigement dat "God help the Transvaal if my endeavours for peace have no effect", het hy gestand gedoen. Vyf dae nadat Kitchener die opperbevel oorgeneem het, skryf hy aan Roberts: "The women question is always cropping up and is [...] difficult. There is no doubt the women are keeping up the war and are far more bitter than the men" (Spies 1977:181).

Hoewel Pretzman, die Britse militêre goewerneur in Bloemfontein, gewaarsku het teen die nuwe felheid waarmee die verskroeideaarde-beleid deur Kitchener toegepas is, en dat die distrikte wat in 'n woesterny omskep is "[were] thrown into a state of despair. Suspicion and bitter hatred of the British government" (Spies 1977:177), is dit nogtans met 'n intense nydigheid toegepas. "The women are as much against us as the men", het die distrikskommissaris van Krugersdorp verklaar, "and assist them in every way, giving information of our governments, getting them food and cooking for them" (Spies 1977:184: *The Bloemfontein Post*, 14-1-1901). In Belfast, Transvaal, waar die konsentrasiekamp deel van die dorp was, het die vroue byvoorbeeld kleding en voorrade in die geheim aangekoop om dit deur swart bediendes na die mans op kommando te stuur (Spies 1977:226).

Die internering van duisende Boerevroue en kinders in konsentrasiekompe het die vrou op twee wyses geraak: 'n kleiner groep het gekapituleer en hul eggenote aangespoor om die geledere van die wapenneerleggers aan te vul. Die grootste meerderheid van die Boerevroue het egter aan hul veggende mans inligting en proviand verleen toe dit nog moontlik was (Oorlogsmuseumdokumenteversameling 4128/298, p. 23). Later, as kampingesetene, toe syself gestroop is van waardigheid en van haar kinders al deel geword het van die mortaliteitstatistieke, het sy 'n faktor geword om mee rekening te hou. 'n Burger het tewens verwys na hierdie gestroopte, onversetlike vrou en verklaar: "Begryp dus waarom ons *nooit* [skrywer se kursief] die wapens sal neerlê nie - ons het die vroue aan ons kant, en dié wapens is die sterkste - moreel en geestelik" (Brandt 1913:136). Nie die mindere, onvoldoende rantsoenskaal wat hulle aanvanklik as ongewenste ontvang het en wat veral vir hul kinders ongeskik was, of die onhigiëniese tentlewe, gebrekkige mediese sorg, of onsimpatieke kampowerheid sou haar oortuig om enige druk op haar eggenoot uit te oefen om die stryd gewonne te gee nie. Uit 'n briefie wat 'n Engelse soldaat onderskep het van 'n Boerevrou wat weggevoer is na 'n kamp, spreek dié vurige gees van militante onversetlikheid: "Dear Brother the English have taken us, so now you must fight, not only for your country, but for me, fight to the end and God will preserve you" (Schoeman 1999:87 (Dagboekinskrywing 31-12-1900)).

Die groot invloed van burgerlikes na die kampe het veroorsaak dat die dodetal skerp gestyg het: van ongeveer 250 in die eerste drie maande van 1901, tot 3 205 in Oktober 1901 (n dodetal van 344 per 1 000 per jaar) (Hobhouse 1902: Appendix B, Summary 11, 329). Van die skokkende 27 927 Boerevroue en kinders wat volgens die na-oorlogse amptelike gegewens in die kampte gesterf het, was meer as 22 000 kinders onder die ouderdom van 16 jaar (Pretorius 1998:57). Maar juis toe die mortaliteitsyfer op sy hoogste was, skryf een vroulike ingesetene van 'n konsentrasiekamp: "[...] maar as die vuile Engelse dink dat ons oor sulke mishandeling die geringste sal doen om ons mans verraaiers te laat word, sal hulle daar bedroë uitkom. Hoe swaarder ons kry, hoe groter die haat en hoe sterker verag ons elke man wat inwillig [om die wapens neer te lê]" (Fischer 1964:38 (Dagboekinskrywing 5-10-1901)).

Hulle het, ten spyte van die uiterste ellende, geen geleentheid laat verbygaan om die mans te herinner aan hul primêre plig om te veg vir hul onafhanklikheid nie. Sy was nóg oorwonne, nóg flouhartig, nóg bereid tot kompromieë. Hier, weg van die gevegsfront, soos 'n veldprediker by die republikeinse magte dit uitgedruk het, "is sommige van die grootste oorwinnings van sedelike moed en trou behaal" (Burger 1936:77).

Die meerderheid van die vroue in die kampe het 'n soortgelyke gesindheid geopenbaar. Die Britse distrikskommissaris van Bloemfontein het teweens gekla dat "those women whose people are still on commando are continually abusing the men in the camp, calling them cowards and those fighting heroes" (Spies 1977:232). Die diepgewortelde afkeur van die wapenneerleggers word verwoord in die dagboek van 'n kampingesetene: "Arme [...] ellendige boer wat sy wapen oorgegee het aan 'n nasie wat daarin behae het om 'n skepsel wat al so laag is, nog meer te verlaag" (Fischer 1964:54,60; (Dagboekinskrywing 13-11-1901); kyk ook Spies 1977:225).

Die verskynsel van die Engelssprekende dorpeling wat sy lot onherroeplik inwerp by die gedoemde republikeinse saak was egter slegs aan die Vrystaat uniek. Daar was die Engelssprekende ambagslui, die gekultiveerde Joodse gesinne, dié met Duitse wortels maar Boereharte, die Fichardts, Stollreithers en ander. Selfs diegene wat betreklike nuwe burgers was, openbaar 'n merkwaardige lojaliteit jeens die Vrystaat, soos Sarah, eggenote van die Skotse onderwyser, Thomas Leith van Grey-kollege, wat dit nie oorweeg het nie "[to] be so mean as to leave the State in trouble when we have shared in its prosperity" (Schoeman 1998:14 (Brief C Searle vanaf Grey-kollege 4-10-1899)). Hoewel die skeidslyne in die Vrystaat nie volgens taal getrek is nie, het daar tog meermale "a diversity of attitude towards political questions within one family", waarvan 'n lid van die Russiese ambulans in die presidentshuis in Bloemfontein bewus geword het (Izedinova 1977:69), voorgekom, soos in die geval van die Engelssprekende Vrystaatse presidentvrou. Soos ook in vele Vrystaatse families die geval was, het twee van mevrou Tibbie Steyn se broers aan verskillende kante geveg: die ouer broer het vir die Rand Riflers geveg en was deel van die Hohenheim-kliek aan die Rand en die jonger broer was president Steyn se privaatsekretaris en 'n Bittereinder. Mevrou Steyn se eerbiedwaardige Engelssprekende vader, voormalige moderator van die NG Kerk in die Vrystaat, het alles feil gehad vir die republikeinse saak, en sy broer, haar oom, John Fraser, was die besettingsmag so ter wille dat hy na die oorlog 'n sirskap ontvang het (Fraser 1922:225,226).

In September 1901 besluit Kitchener om 'n verdere reeks strafmaatreëls in te stel. Dat die as "absurd ... impracticable," beskou is, "which would make us ridiculous in the eyes of the Home and Foreign nations" (Spies 1977:237), het Kitchener nie van stryk gebring nie. Vroue van prominente Boereleiers moes verban word, nie na Natal soos die eggenotes van generaal Hertzog, Smuts en De Wet reeds vroeër nie (Spies 1977:153,190; Hancock 1962:130), maar hierdie keer na buite Suid-Afrika. Die ses onversoenlike vroue waarop Kitchener besluit het, het die geïnterneerde vrou van die Vrystaatse president, Tibbie Steyn in Bloemfontein en ander eggenotes van Boeregeneraal ingesluit (mevrou Kruger was reeds oorlede (Schoeman 1999:94 (Verklaring J Lorentz) en mev. Louis Botha het vrywillig

uitgewyk na Europa)). "They do a lot of harm here", volgens Kitchener, "and I think Kruger should keep them, as he promised the burghers he would do." Uiteindelik moes Kitchener tog van hierdie verdere blatante afdreigingspoging afsien omdat die Britte, veral in daardie stadium, uitermate sensitief was vir die Europese openbare mening en omdat "their deportation will raise a howl with a shade of justification as no legislation has been passed" (Spies 1977:273-5).

Die uiterse benarde toestand van die Boerevroue en kinders, veral vanaf 15 Desember 1901 toe Kitchener op aanbeveling van die Burgervredeskomitees geweier het dat enige familie verder in die kampe gehuisves word, het die situasie van die Boerevrou en kind op die spits gedryf (Spies 1977:257,259). Die tienduizend Boerevroue en kinders wat haweloos op die veld gelaat is, het nie net die gevaar geloop om van hongersnood om te kom nie (Kestell & Van Velden 1912:57,94; Hobhouse 1902:293), maar ook die toenemende vyandigheid van die swart stamme het uiteindelik gedien as 'n kragtige aansporing om die oorlog te beëindig (Schikkerling 1964:361,371). Kitchener het gebruik gemaak van die Boere-eienskap van "intense attachment to each other", soos generaal JC Smuts daarna verwys het, om die geharde Bittereinder te tref waar hy op sy kwesbaarste was, om in sy militêre doelwit te slaag (Hancock & Van der Poel 1966:1,469; Kestell & Van Velden 1912:166,167).

Toe die einde kom, is die lydende Boerevroue self onkant betrap. Die verlies van onafhanklikheid was, toe dit tot hulle deurdring, ontroerend eg: "Ons het alles op die spel geplaas en alles hopeloos verloor [...] vir ons beteken dit die dood van ons so dierbare twee klein republieke. Wat van al die gebede, die smekings wat al die maande opgestuur is, al die bloed en tranes, al die ellende in hoop en vertroue op 'n seker verlossing? Niks, niks van dit alles [...] Wat tog kan 'n klein volk meer vir vryheid en reg gee as wat ons gegee het sonder om te mor? (Fischer 1964:120-2 (Dagboekinskrywings 2-6-1902, 3-6-1902, 7-6-1902)). Dit het vir een Boerevrou gevoel soos 'n "oordeelsdag" (Postma 1925:15 (Verklaring H Oosthuizen)). 'n Ander weer het verklaar "dat die dood verkiesliker is" (Fischer 1974:74 (Dagboekinskrywing 21-1-1902)). 'n Mejjuffrou Lotz het die vredesbesluit so aan mejjuffrou Hobhouse beskryf: "Never can anything worse happen than this unlooked for decision. our independence lost. We were discouraged, deeply distressed and in mourning. Tears were shed, nobody cared to eat or speak. We must lay our hands on our mouths and say: 'The Lord shall raise up in His own Time' [...]" (Oorlogsmuseumdokumenteversameling 155:176/1(a), Brief mej. Lotz-E Hobhouse p. 8; sien ook Neethling 1938:6).

DIE RASIONAAL VAN DIE BOEREVROU

Wie was die Boerevrou - die vrou wat drie dae voor die vredesluiting by Vereniging die Boerekryger nog aangespoor het "[om] tot het uiterste vast te staan" (Oberholster 1978:380), die "irreconcilable" element wat soos 'n goue draad van weerstand deur die hele oorlog loop? Wie was hierdie formidabele vrou wat 'n totale aanslag kon trotseer in omstandighede wat Winston Churchill reeds veertien maande voor die einde van die oorlog beskryf het as "barbarous features [...] certainly most horrible" (Spies 1977:295) en in omstandighede wat vir tydgenootlike waarnemers veel erger voorgekom het as selfs die Amerikaanse Burgeroorlog? (Kestell & Van Velden 1912:85:181). Wie was hierdie vrou wat, ten spyte van haar geknelde omstandighede, die Vierkleur uit oop treintrokke in die hart van die Hoëveldse winter kon laat wapper en tot aan die einde die impetus was vir die voortsetting van die oorlog? (Postma 1925: (i) Herinneringe EJJ van der Horst: 60; EJ van Rensburg: 79; sien ook Fischer 1974:33 (Dagboekinskrywing 13-8-1901)). Was die Boerevrou inderdaad soos Kitchener haar beskryf het, "a type of savage, [...] with a thin white veneer, produced by generations of wild lonely life" (Spies 1974:235)?

Die patriargale sisteem van die laat negentiende eeu waarin hierdie vrou as 't ware gevorm is, het destyds weinig meer van 'n vrou verwag as om invloed binne die kombuis en die kinderkamer uit te oefen of inderdaad enige opinie te huldig (Fischer 1974:3; Truter 1997:31). Optrede van vroue in die openbaar, deelname aan politiek of politieke standpunte wat in die openbaar gelug is, het eerder nog by wyse van uitsondering geskied (Schoeman 1992:96). Tog het die Victoriaanse era waarvan sy deel was of die onderdanige rol wat die Calvinisme in 'n mate van haar verwag het, allermins van haar 'n ondergeskikte gemaak. Toe hy die Boerevrou twee maande na die oorlog ontmoet, het Ramsay MacDonald uitdruklik verklaar dat: "the women rules. It was the vrouw who kept the war going on so long. It was in her heart that patriotism flamed into an all-consuming heat" (1902:24). Op die platteland was die invloede dikwels meer genadeloos en dus meer vormend as in die dorpe. As die tweede na-pioniersgeslag moes sy fisies hard werk, eenvoudig leef (Fischer 1974:3), en ja, sy het in die "wild lonely life" waarvan Kitchener melding gemaak het, weinig tyd en ingesteldheid vir kulturele verfyning en afronding gehad. Die Boerevrou was meestal geletterd, maar nie geleerd nie, uiters konserwatief met min blootstelling aan enige progressiewe idees (Schoeman 1999:94 (Verklaring J Lorentz)) en eentalig Afrikaans-Nederlandsprekend. Feminisme en stemreg was so ver van haar verwyderd soos Suid-Afrika van Nieu-Seeland en Australië, waar stemreg reeds vroeër ingestel is. Sy het op die platteland as 't ware die gesindheid van Bloedrivier, Boomplaat en Een eeu van onrecht met moedersmelk ingekry en dit so aan haar kinders oorgedra (Reitz 1900).

"[A] feeling of separateness from Europe", wat oor meer as sewe geslagte ontstaan het, het haar intens onafhanklik gemaak en skepties teenoor alles wat Brits was. Haar lot was onlosmaaklik verbind aan Afrika deur 'n verknogtheid aan haar wortels, die grond, die geskiedenis. "They have assimilated South Africa," het Ramsay MacDonald dié Afrika-sentrisme opgesom: "(T)hey are the native growth of the veldt; their roots are deep in its soil [they] belong to the soil [...]. Others come and go, they remain [...]" (1902:12,13).

Vir die Britse soldaat, maar veral vir die offisier, was die Boerevrou "something awful" (Schoeman 1992:139). In haar het hy 'n ruwe visie van ongeveinsde menswees ervaar, openhartige eerlikheid onbelemmerd deur sofistikasie of gepoleerdheid. Haar krag was nie te vind in die beskaafde raadskamers of sosiale onthale nie, nie eens op die slagveld of in die kruiddampe van die gevegsfront nie. Haar gelouterde krag het na vore gekom in die konsentrasiekamptent of in die stille mielieland, in die roet van haar verwoeste woning waar 'n tydgenootlike bewonderaar haar 'n "verbete en eensame vegter" gevind het (Schikkerling 1964:171) "[who] are not afraid of anything" (Schoeman 1992:139).

In teenstelling met die plattelandse Boerevrou was haar dorpsweknie in die Vrystaat geleerd volgens die standaard van die tyd, eerder Engelssprekend en -skrywend en het in dieselfde maat liefde gekoester jeens haar republikeinse beginsels as Britse instellings. Hoewel sy haarself beskou het as 'n Boer, "[w]e took over more British customs, ways of living, and views of things", soos Abraham Fischer dit in 1901 gestel het, "[and] measured many things by English standards". Die proses van eenwording tussen die twee blanke groepe was ver gevorderd in die Vrystaat en dit was gebaseer op vertroue in en gesamentlike respek en agting vir hul republiek (Marquard 1967:15,16; sien ook MacDonald 1902:8).

"These simple religious people" soos Smuts sy rasgenote beskryf het, het inspirasie in 'n intense Ou-Testamentiese godsdienstebeleving gevind met die Nederlandse Statebybel as grondslag. Dit was juis hierdie eienskap van die Boerevrou, as die spil waarom die geestelike heil van haar gesin gedraai het, wat haar in staat gestel het "[to] endure hardships of the worst kind without a murmur and [...] remain loyal to the end", soos *The Friend* na die oorlog van haar kon skryf (2-12-1903). Politiek was nou verweef met haar godsdienstebeleving: ontrouheid aan die vryheidsaak het ontrouheid aan die godsdiensteaak geïmpliseer. Haar godsdienstebeleving was inderdaad haar vryheidsaak: "Our cause seemed so simply just to us", het 'n Boerevrou net na die oorlog aan 'n Britse parlementslid gesê. "Republicans regarded themselves under the special guidance of God [...]. This they believed with an intensity which people at home can hardly understand" (MacDonald 1902:18,19); Oorlogs-

museumdokumenteversameling 6165/1, Herinneringe E van Rensburg, p. 2). Dié "unieke volhardingsgees" was onverstaanbaar vir die Brit, gemoeid met die onderwerping daarvan in daardie stadium, en volgens generaal Smuts, wat die "insoluble mystery" vier maande voor die einde van die oorlog aan WT Stead probeer verduidelik het, haas onpeilbaar. Unger, 'n Amerikaanse joernalis wat gedurende hierdie tyd in Suid-Afrika was, het hierdie "degree of patriotism [...]" "almost fanatical" gevind, "and a type belonging not to real life, but to grandiloquent history-books of my school-boy days" (Unger 1977:352; sien ook Davitt 1902:77).

Die impak wat die brutaliteit van die Britse leëmetodes op haar gemoeid gelaat het, was verwoestend. Die Boerevrou het dit gesien as "simply an exhibition of power and punishment" wat uiteindelik eerder teenproduktief was, want "[t]he ends achieved [were] so small", volgens Ramsay MacDonald, "and the evils [so] many" (1902:55). Die impak van Roberts se onregverdigde proklamasies - die vernederende en neerhalende optrede wat sy moes verduur, die fisiese geweld en die mate waarin materiële goedere verwoes is (Raath & Louw 1993:54-128), die dood van kinders - het haar net meer onwrikbaar laat glo in 'n saak buite haar geknelde omstandighede, wat sy toenemend as heilig beskou het. Sy het blindweg soos Emma van Rensburg geglo dat "ons [...] nie [...] kan verloor nie, want ons saak is regverdig en die Heer sal ons help" (Oorlogsmuseumdokumenteversameling 6165/1, Herinneringe E van Rensburg, p. 2).

Om die Boerevrou te tipeer as onbeskaaf, fanaties, "savages", "awful", verklaar steeds niks van die "the true inwardness of the present struggle", soos Smuts sy rasgenote se byna irrasionele, verbete vasklou aan 'n verlore saak met moeite probeer verklaar het aan die nugtere Britse koerantredakteur, WT Stead, nie. Selfs hy het onmagtig gestaan in sy soeke om by die wortel, die kern van hul unieke deursettingsvermoë uit te kom. Hiervoor sou 'n mens tot 'n dieper vlak van nasionale bewussyn moes delf, het hy besef, wat met die rasonale, oënskynlike en nugtere niks te doen het nie. In verduideliking van hierdie fenomeen, die stukrag van die stryd vir drie jaar, skryf Smuts: "I know the difficulty for the modern man of action and intelligence, accustomed as he is to the ideas of natural laws and physical or economical explications of all phenomena, to understand and appreciate the tremendous force of faith in the affairs of the world, but unless he overcomes this difficulty the presence of war will, in all essential aspects, remain for him an unsoluble mystery. A mustard seed of real faith avails more in the affairs of the world than mountains of might or brute force - and only he who thoroughly understands this [...] will be able to understand [...]. In short the boer cause has become a Boer religion, adversity has converted their political creed into a religious faith; and thus hope and faith and strength have been wrung from weakness and despair itself" (Hancock & Van der Poel, 1,477).

BRONNELYS

- Amery LS (red.) **The Time history of the war in South Africa 1899-1902**. 7 dele. Londen.: Low Marston.
- BBC 1998. "Kitchener flawed hero". Televisieprogram aangebied by die Oorlogsmuseum van die Boererepublieke, Bloemfontein, 17 Februarie 1999.
- Badenhorst AM 1923. **Tant Alie of Transvaal, her diary 1880-1902** (Vertaal deur Emily Hobhouse). Londen: Allen & Unwin.
- Brandt J 1913. **Die Kappiekommando of Boerevroue in geheime diens**. Kaapstad: HAUM.
- Breytenbach JH 1969. **Geskiedenis van die Tweede Vryheidsoorlog in Suid-Afrika, 1899-1902, IV**. Pretoria: Staatsdrukker.
- Burger AJV 1936. **Worsteljare. Herinneringe van ds. AP Burger, veldprediker by die republikeinse magte tydens die Tweede Vryheidsoorlog**. Kaapstad: Nasionale Pers.
- Curtis L 1951. **With Milner in South Africa**. Oxford: Basil Blackwell.
- Davitt M 1902. **The Boer fight for freedom**. New York: Funk & Wagnalls.
- De la Rey JH. Ongedateerd (1903). **Mijne omsweringe en beproevings gedurende den oorlog**. Amsterdam: Hoveker & Wormser.
- De Wet CR 1902. **Three years' war (October 1899-June 1902)**. New York: C Scribner & Sons.
- Fischer MH (Vorberei deur Coetzee MA) 1964. **Tant Mien se kamp-dagboek Mei 1901-Augustus 1902**. Kaapstad: Tafelberg.
- Fraser JG 1922. **Episodes in my life**. Kaapstad: Juta.
- Grundlingh AM 1979. **Die 'Hensoppers' en die 'Joiners'. Die rasionaal en verskynsel van verraad**. Pretoria: HAUM.
- Hamman Kezia 1965. **Dagboek van 'n Bethulie-kampdogter**. Bloemfontein: Sendingpers.

Hancock WK. **Smuts The Sanguine years 1870-1919.** Cambridge: University Press.

Hancock WK & Van der Poel J (reds.) 1966. **Selections from the Smuts Papers.** 1. June 1886-May1902: Cambridge: University Press.

Hobhouse E 1902. **The brunt of the war and where it fell.** Londen: Methuen.

Hobhouse E 1901. **Report of a visit to the camps of women, children in the Cape and Orange River Colony.** Londen.

Hobhouse E 1924. **War without glamour.** Bloemfontein: Nasionale Pers.

Izedinova S 1977. (Translated & edited by Moody C). **A few months with the Boers, the war reminiscences of a Russian nursing sister.** Johannesburg: Perskor.

Kestell JD & Van Velden DE (Vertaal en gepubliseer deur Van Velden DE) 1912. **The peace negotiations between the government of the South African Republic and the Orange Free State, and the representatives of the British government, which terminated in the peace concluded at Vereeniging on the 31st May, 1902.** Londen: Richard Clay & Sons.

Luckhoff AD 1904. **Women's endurance. Chaplain in the concentration camp. Bethulie, ORC 1901.**(s.l.): SA News.

Agnus P 1958. **Kitchener, portrait of an Imperialist.** Harmondsworth: Londen: Murray.

Oberholster AG (red.) 1978. **Oorlogsdagboek van Jan FE Celliers.** Pretoria: RGN.

Marquard L (red.) 1967. **Letters from a Boer parsonage. Letters of Margaret Marquard during the Boer War.** Cape Town: Purnell.

MacDonald JR 1902. **What I saw in South Africa, September and October 1902.** Londen: The Echo.

Meyer JH (in samewerking met Du Plessis GP) 1971. **Kommando-jare. 'n Oudstryder se persoonlike relaas van die Tweede Vryheidsoorlog.** Kaapstad: Human & Rousseau.

Neethling E 1938. **Mag ons vergeet?** Kaapstad: Nasionale Pers.

Neethling E 1903. **Should we forget?** (s.l): HAUM.

Pakenham T 1979. **The Boer War.** Londen: Weidenfeld & Nicolson.

Postma MM 1925. **Stemme uit die verlede.** Johannesburg: Voortrekkerpers.

Pretorius F 1991. **Kommandolewe tydens die Anglo-Boereoorlog 1899-1902.** Kaapstad: Human & Rousseau.

Pretorius F 1998. **The Anglo-Boer War.** Pretoria: Struik.

Raal S 1945. **Met die Boere in die veld.** Bloemfontein: Nasionale Pers.

Raath AWG & Louw RM 1993. **Vroueleed. Die lotgevalle van die vroue en kinders buite die konsentrasiekampe 1899-1902.** Konsentrasiekamp-gedenkreëks 4, Bloemfontein: N.G. Sendingpers.

Rabie-Van der Merwe H 1940. **Onthou! In die skaduwee van die galg.** Bloemfontein: Nasionale Pers.

Reitz D 1929. **Commando: a Boer journal of the Boer War.** Londen: Faber & Faber.

Reits FW 1900. **Een eeuw van onrecht.** Dordrecht: Marks & Geuze.

Schikkerling RW 1964. **Hoe ry die Boere ('n Kommando dagboek).** Johannesburg: Afrikaanse Pers Boekhandel.

Schoeman K 1992. **Only an anguish to live here. Olive Schreiner and the Anglo-Boer War 1899-1902.** Kaapstad: Human & Rousseau.

Schoeman K (red.) 1998. **Witnesses to war: Personal documents of the Anglo-Boer War (1899-1902) from the collections of the South African Library.** Kaapstad: Human & Rousseau.

Scholtz L 1999. "Anglo-Boereoorlog was misdaad teen die mensdom" in *Die Volksblad*, 8 Januarie 10.

Spies SB 1977. *Methods of barbarism? Roberts and Kitchener and civilians in the Boer Republics, January 1900-May 1902*. Kaapstad: Human & Rousseau.

Truter EJJ 1997. *Tibbie. Haar lewe was haar boodskap*. Kaapstad: Human & Rousseau.

Unger FW 1977. *With "Bob" and Kruger. Anglo-Boer War*. (Selected & introduced by Meintjes J). Reprint Library II. Kaapstad: Struik.

Viljoen BJ 1902. *Mijne herinneringe uit den Anglo-Boeren Oorlog*. Amsterdam: W. Versluys.

Viljoen BJ 1902. *My reminiscences of the Anglo-Boer War*. Londen: Hood, Douglas & Howard. 1973-uitgawe. Kaapstad: Struik.

Periodieke publikasies

The Bloemfontein Post, 14 Januarie 1901, 16 Maart 1901.

Coherent Gazette, 21 Junie 1900.

The Friend, 2 Desember 1903.

Oorlogsmuseum van die Boererepublieke, Bloemfontein

Oorlogsmuseumdokumenteversameling 6165/1, Herinneringe E van Rensburg, p. 2.

Oorlogsmuseumdokumenteversameling 155.176/1(a), Brief mej. Lotz-E Hobhouse, p. 8.

Oorlogsmuseumdokumenteversameling 4128/298, p. 23.